

ЕДНО РАЗБИРАНЕ ЗА КУЛТУРА

Богдан Богданов

Въведение

Днес пред Вас ще направя тълкуване на понятия. Не бих искал да възприемете казаното като твърдо дадени тези. Става дума по-скоро за работни тези. Разбира се, те се подчиняват на определена научна парадигма, на един среден път между семиотика, херменевтика и прагматическа философия. Има смисъл да подчертая белега само на този трети елемент на следваната от мене парадигма. Да се подхожда прагматично означава разбирането на определени понятия да се мисли зависимо от извършваната чрез тях работа.

Темата, която представям, е във висока степен определена от "дизайна" на нашият семинар. Намерението на неговите организатори е да се помогне за изработването на форма на обучение от типа "Artes Liberales". Подобна е целта и на други семинари в НБУ, но особено на нашия конкурент "Леонардо да Винчи", семинара, организиран от Бойчо Кокинов.

Както обикновено, когато се въвежда нещо ново, то се противопоставя на друго старо. Това старо е традиционното университетско образование. То продължава и при нас в НБУ със своите известни форми, между които най-представителна е лекцията. Основната ценност на това образование е знанието като набор от дадености, затова и репродукцията на определени факти и реалии, както и усвояването на общи и специализирани понятия. Този тип образование не може, а и не бива да бъде изоставяно, доколкото всяко знаене се определя от предметността на съществуващи неща. Но то се определя и от естеството на човешкото говорене, зависимо е от речевата презумпция за обективност, поради която говоренето представя като обективности не само действителните, но също мислимите и желаните предмети.

Научното говорене има амбицията да коригира това смесване. Но, така или иначе, и то следва идеята за обективна даденост. С изповядването и поддържането на определени парадигми на разбиране учените работят за това някакви неща да се възприемат като дадени. Науката е един вид уверяване и увереност. Тази увереност може да придобие вид на навик или на упорство, което да доведе до криза в разбирането на нещата и съответно до ново по-ефективно разбиране. Подобна криза се разрешава и с плавна промяна на парадигмите на научното разбиране. Но има и големи кризи на изчезване на науки, на появяване на нови науки, съответно и на преобразуване на цялата система на науката. Нищо не пречи да си представим огромна промяна, която ще доведе до изчезването на науката. Но, каквото и да се случи, по-общата система от разни видове речи, с които си служи човешката среда, едва ли ще изчезне, освен ако не изчезне цялото човечество.

Научната реч като работа и култура

Като реч, ползвана от определена среда в определено време, работата на науката се изразява в две на пръв поглед противоположни действия - в пазене на приета система от значения и постепенното ѝ променяне с оглед на нови задачи.

Първото е страната на устойчивото в нейната традиция, а второто страната на промяната и историята. И речта изобщо, и речта на една наука се проявяват като история на поредица от преименувания. Онова, което в една епоха носи едно название, в друга се преименува - обикновено в отношение с ред други преименувания, което води до пораждање на нови предмети, неща и отношения между тях и в крайна сметка до нова картина за свят.

На основата на този възглед, че всяка реч, а и науката като вид реч имат относително трайната страна на общо за определена човешка среда реагиране, съвременността започва да поставя под съмнение вярата в твърдата обективност на фактите и нещата. Науките, техните речи, както и другите речи са един вид общо виждане, което се коригира от други подобни виждания - на една наука от друга наука и на науката от някаква ненаука, както и на една ненаука от друга ненаука. Доколкото можем да говорим за истина, тя не се предоставя от никоя реч. Ако нещо гарантира истината в някаква степен, това е междуречевата модулност, критическото изпитване на твърденията, произведени в едно речево пространство, с произведените в друго пространство.

Живеем сред мрежа от речи, от устойчиви и същевременно променящи се малки култури. Оттук и работното определение на култура - *инструмент за разбиране и правене на светове и реалности, който служи за разбирането на конкретни неща на фона на общ възглед за свят и действителност*. Като служи на мене, но и на други като мене и ни поставя в общ свят и действителност, този инструмент ни свързва във виртуална общност. Но не в единствено, а в множествено число. Защото си служим едновременно с културите на много речи, които носят различни идеи за свят и действителност и ни включват в много общности.

Независимо с какво се занимаваме - с българска граматика, с философска херменевтика или когнитивна наука, извършвайки професионалната си работа, поемаме в себе си коефициента на съответната малка култура, която ни привързва към определени по-твърди дадености. Не малка част от тях са презумпции, за които не се пита. Те са необходима опора за изследването на другите, на подвижните проблемни положения. Както примерно в когнитивната наука е даденост, че човешкият мозък и неговите функции са нещо добре обособено, можещо да се разглежда само по себе си. Подобни дадености са винаги налице в модела за свят на една наука. Вече направих внушението, че истинността на такъв модел може да се усили единствено, ако се сравни с моделите за свят на други науки.

Културните коефициенти и нашият Семинар

Оттук и идеята за нашият семинар. С общи усилия правим нов университет, в този университет искаме да създадем условия за промукаемост между научните дисциплини, те да могат да се срещат, както каза Орлин Тодоров, в своите езици, в своите диалекти. Същото наричам сега речи и култури, за да подчертая, че освен набор от термини и други инструменти всяка наука е и цялостна реч с особен културен коефициент между другото снабден и с презумптивна идея за свят и действителност. Работещият в една научна област поема в себе си културния коефициент на тази реч.

Самият работещ е нещо комплицирано, сложна формула от преплитащи се в менталното му същество културни коефициенти на речите, които ползва, между тях и на такива като българската или европейската принадлежност. Няма наука, която да е в състояние да представи формулата от преплитащи се коефициенти, каквато представлява всеки от нас. Нейното най-общо твърдение може да се изкаже и така - всеки е уникална комбинация от неуникалните културни коефициенти на много речи. Благодарение на тях имаме общи светове и общи реалности, съчетани по неповторим начин в особената ни лична реалност.

Но в случая ни интересува друго - пораждането на един малък културен коефициент, на временния свят на нашия семинар, в който желаем да изпитаме "културите" или речите на науките, развивани в Нов Български Университет. На първо място на когнитивната наука, най-силният елемент в научните дирения в нашия университет. С това не омаловажавам правеното от другите научни колегии. Но особеното предимство на когнитивистите е, че те са работна общност, международно призната със своя летен университет, редовно посещавана от чужди учени. На второ място поставям семиотиката, кръга, в който участвам, също изявен с публикации и международни контакти. Една от грижите на семинара е да постави в критическо отношение когнитивната и семиотичната парадигма. Задачата не е механична, защото тези научни области не са само нещо различно, нито нещо затворено, за което се говори добре само в единствено число.

На трето място поставям антропологията. Разбира се, изпитвам съмнения дали етнологията, която се практикува в България, е добре срещната с културната и социалната антропология от английски тип, т.е. с действителната антропология. Въпросът се затруднява още повече, ако се вземе предвид разликата между английската антропология и френската етнология. Редно е да добавим и изявилата се история, както и науката за човешките отношения и свързаната с нея психоанализа, които се обадиха в дискусиите. Струва ми се, че през миналия семестър постигнахме, макар и минимално приближаване на културите или речите на тези научни области. Може би объркани от преподавателските спорове, студентите не разбраха това. Но се надявам, че с постепенното нарастване на активността им те ще разберат, че научните речи са нещо вариативно и допускащо лична инициатива.

Колкото и да се представят за сигурно затворени, те са открити към общата реч и съответно към авторитетната култура на всекидневието. Занимаващият се с наука трябва да зачита духа на всекидневието, например това, че всекидневната реч решава спорните положения с натрупване на непълни определения, на символи и синоними. Именно това избягва твърдото научно говорене. Но на форум като този, който има амбицията да събере и изпита различни научни говорения, механизмите на всекидневната реч трябва да се уважат, между тях и спомената синонимия. Сега разбирате защо развих в казаното дотук синонимния ред *образование, знание, наука, реч, култура, свят и реалност*.

В този ред поставям и образованието в духа на *artes liberales*. То, разбира се, е нещо средновековно. Факултетите по *artes liberales* в средновековните университети са били по-ниска степен на стоящите по-високо в йерархията факултети по медицина, право и богословие. Така е и в съвременните американски университети. Ние следваме този модел, развиваме по-широко базово и по-

специализирано бакалавърско образование. Но с *artes liberales* бележим и идеала на един вид ново знание, различно от старото, уважаващо само обективността без съмнение. Методиката на това ново знание изпитваме на арената на нашия семинар. Тя се разработва отдавна в американските университети. Много нейни постижения заемаме. Успешното им адаптиране обаче изисква не само точни преноси, но и добро новаторство. Надяваме се, че нашият семинар ще направи принос в тази насока.

Може би такъв принос е следното различаване. Ако знанието е знаене на определен набор от факти и понятия за обективно дадени неща и следователно е свързано с възпроизвеждане, значи и с идея за независим от нас свят, новото знание добавя към това "продуктивност", идея за създаване потенциални светове, постигнати чрез организирана дейност. Оттук произтича идеята, че продуктивното знание се изразява в определени умения. На първо място в способност за самостоятелно интелектуално движение между различни научни области, за критическо мислене, следователно и за преход от една към друга специализирана реч, но също и за преход от речите на науката към тези на ненауката. По-конкретно проявено, това е личното умение за ползване на различни видове говорене и писане. Продуктивното знаене се нуждае и от поведенчески умения, от нагласи, които позволяват да преминаваме без криза от самостоятелност към заедност и обратно. Става дума за умението да се свързваме в едрите субекти на общности за постигане на цели. Така че, това ново знание е идея за налична реалност, но и активност за пораждането на нови реалности.

Завършилият добър университет, дано НБУ да е такъв, получава повече валенции за влизане в съдружие за постигане на различни цели. Той носи знание в себе си, казва този модел, което се усилва и вътрешно от собствения опит, университетът го е научил и на това. Но то се усилва и от включването във външни среди и експлоатирането на чужди опити. Резултатът от подобно обучение е, че обученият става модулен човек. Има определен характер и качества, разбира се, и определени знания, но разполага и с резервоар от допълнителни роли и личности. Поведението му е определено, но и гъвкаво, съответно и разбирането на нещата, с което разполага, е стабилно, но и достатъчно отворено, готово да изключва едни парадигми за разбиране и да включва други, когато това е необходимо.

Може би не на последно място в този идеален модел за университетско знание е справянето с постоянното смесване на думи и неща. То е неизбежно и може би най-ярката проява на всекидневната употреба на речта. Добре е обучилият се да е придобил уважение към него, но и умение да го отстранява, да отлепва думите от нещата, когато това се налага. Ще демонстрирам това с коментар на обявената тема на нашия семинар за тази учебна година. Защо "Езици и реалност"?

Езици и реалност

Когато уговоряхме темата с доцент Орлин Годоров, отнасяйки я в паметта си, той я промени в "Езици и реалност". В първия момент му казах: "Ти се променил темата, аз казах друго", след това продължих: "Всъщност, това е хубава тема, макар че е по-добре "Езици и реалности". Защо езиците да са много, а реалността да е една? Не е ли лошо да живеем с мисълта, че сме затворени в една и

съща реалност. Това е лесна мисъл и невярна представа. Защото всеки от нас разполага със своя субективна реалност, която постоянно се бори със субективните реалности на другите. Но всички ние се борим и за това да имаме общи реалности - в едно отношение с едни хора, в друго отношение с други, а в някакво отношение с всички. Така че, съвсем сигурно за реалността е по-добре да се говори в множествено число.

Едно от нещата, които отпаднаха от първоначалното ми предложение за тазгодишната тема на семинара, беше мисленето. Но защо да настоявам, след като множественото число би трябвало да се отнесе и към мисленето. Изобщо какъв е смисълът да се уточнява толкова значението на една фраза. И думите, и фразите естествено не съвпадат със значението си и още по-малко с нещата, към които се отнасят. Кратката фраза може да се подобри, като се разшири, на свой ред и този текст би трябвало да прерасне в по-дълъг, а той да се отнесе към контекст, за да придобием увереност за валидността на казаното. Нашият семинар е подобен контекст. Така че, поради това естествено несъвпадане на думи и неща, би било неразумно да се замисляме над едно заглавие, което просто насочва. А и друго. Нали мисля заедно с някого. Тази заедност ме задължава да приема несъзнателните му рефлексии като мои и дори ако мисля по-дискурсивно от него, да се заставя да мисля по-генерално, както ми изглежда, че мисли той.

Аз лично съм приел отдавна различаването на език и реч и на свят и действителност - езикът и светът за мен са нещо статично дадено, докато речта и реалността са динамичните им аспекти. Но това различаване обикновено не се прави и изобщо е неестествено да се прави постоянно, защото колкото и различни да са, светът и реалността и езикът и речта са и страни на едни и същи феномени, поради което са и синоними. Така че, става дума за две полезности. От една страна, постъпваме добре, като не се вдълбочаваме в заглавието на темата "Езици и реалност", от друга страна, е полезно на съответното място и в подходящия момент да тръгнем по пътя на различаването.

Езикът е система от словесни знаци, докато речта е процедура за произвеждане на сложно означаване в слово. Всяко говорене е продукция и тази продукция разчита на различавания, изразява се в дискурсивности. Съществуваме сред голям брой отделни неща и в нашата реч основно се занимаваме със свързване на отделности. Но в това свързване е проявена другата стихия на речта - тя продуцира цялости. Оттук и основанието да се поставя знак на равенство между реч, реалност и култура. Всички те, големи или малки, са различни видове продукции на цялости. И понеже никоя от тях не е свършена и стабилна, те постоянно се допълват, поради което човешката културна вселена е резервоар от много речи, култури и реалности, от различни модели за цялост.

Култури и цели светове

Доколкото са езици, културите в тази вселена са набор от неща, думи, идеи и възгледи. Доколкото са речи, те са механизми за оцелостяване. Затова и големите култури непременно развиват важния механизъм за свързване на някакъв наличен с някакъв цял свят. Религиите са обичайните символични системи за този род оцелостяване. Но то се осъществява и в речта на науките. Разбира се, има науки, които не оперират с идея за цял свят. Хуманитарните науки, следвайки

философията, обикновено практикуват в своите речи прехода от наличен към цял свят, представят не само определена материя, но се занимават и с поместването ѝ в някакъв цял свят. И точно това е причината те да изглеждат недостатъчно научни. Защото работата им прилича на всекидневното оцелостяване, с което се занимава всяко човешко същество. Едни за тази цел четат романи, други стихотворения, трети слушат Моцарт, четвърти търсят някакво гуру да им свърши тази работа, например психоаналитик, пети се залепват за компания.

Разбира се, за култура може да се говори по много различни начини. Аз представих един от тях, възгледа, че *културата е вторичен език и като езика е речников набор от единици, а като речта е дискурсивност за свързването им в цялост*. Избрахме като илюстрация на този възглед прекрасния текст на Алфред Крьобер “Естеството на културата” от сборника в два тома "АВС на етнологията". В същата книга ще откриете и други важни текстове по темата култура като енциклопедичната статия на създателя на термина културология Лесли Уайтн или работата на Клифърд Гийрц.

В заключение искам да подчертая една от страните на представеното херменевтико-прагматично разбиране за култура. Като всяко разбиране то предполага *комунитарност*. Разбираме заедно с други в някаква среда с някаква нагласа и цел, които обикновено не се фиксират в нашата реч. Независимо от това речта ни ги означава и образува с тях едра семиотична ситуация. В този смисъл никое разбиране не е чисто. Чистото е нещо прекрасно, много учени и философи са създали образци на такова разбиране. Но каквато и да е ползата от него, то е фикция. Нагърбващият се с едно или друго чисто разбиране няма как да не предполага, че ще бъде последван и сам да не е тръгнал от нечия увлякла го реч. И аз не бих бил този, който съм, ако преди години не превеждах бавно и с много труд определени диалози на Платон.

Това превеждане разви в мене един възглед, останал като внушение от прочита на гениалното Платоново слово. Може би е подходящо да го представя в края на това изложение като един вид заклинателна формула - човешкото същество не е нито толкова отделно, нито толкова заедно, колкото му се струва; притиснато от двете противоположни идеологии на социалната заедност и индивидуалната отделност, то постоянно се стреми ту към едното, ту към другото, ту го занимава някаква липсваща заедност, ту някаква липсваща отделност. Така че, едва ли има по-достойна задача от тази да търсим речта, културата и реалността, която би ни отървала от това противопоставяне.